

Leer het landschap lezen

De Veluwe als openluchtmuseum

Het grootste aaneengesloten natuurgebied van Nederland is in feite een archeologisch openluchtmuseum. Met deze historische kennis krijgen landschap en natuur heel nieuwe dimensies, blijkt uit het boek 'Archeologische parels van de Veluwe'. In dit verhaal een wandeling door Wolfheze, het land van de wolven.

Vrijwel iedereen associeert de Veluwe allereerst met natuur. Dat is begrijpelijk, want dit is ons grootste aaneengesloten natuurgebied, met een enorme variatie aan landschappen: bossen, heiden, stuifzanden en beekdalen. De streek herbergt een rijke flora en fauna, met insectensoorten die uniek zijn voor Europa, terwijl edelherten en wilde zwijnen extra attracties vormen.

Maar de Veluwe is tegelijk een archeologisch openluchtmuseum. Je vindt daar grafheuvels, voordes, prehistorische routes, urnenvelden, landweren, waterkuilen, verlaten en overstoven nederzettingen, ringwalburchten, kasteelterreinen, celtic fields, een Romeins marskamp, ijzerwinkuilen, oude wegen en galgenbergen.

De Veluwe is beslist geen 'oerlandschap': tot in alle uithoeken ademt deze streek de sfeer van menselijke aanwezigheid en beïnvloeding. Vrijwel alle stuifzanden zijn door toedoen van mensen ontstaan, terwijl het overgrote deel van de bossen pas in de negentiende of twintigste eeuw is aangeplant. In de IJzertijd, met een relatief grote bevolkingsdruk, overheerste de kleur paars. Door een te intensief gebruik van het landschap kreeg heide de overhand. Daarvoor bestond de Veluwe hoofdzakelijk uit uitgestrekte bossen.

De Veluwe heeft dus door de eeuwen heen verschillende gezichten gekend. In de eindfase van de Steentijd was dit een van de dichtstbevolkte streken van ons land, maar het landschap had de bewoners steeds minder te bieden. De bewoners vertrokken naar de Betuwe of ze verkozen de randzones van de Veluwe. Het centrale deel raakte meer en meer ontvolkt en de natuur ging de boventoon voeren.

Tijdens een rondwandeling in Oud-Wolfheze kun je deze geschiedenis als het ware op de voet volgen en sporen uit diverse periodes terugvinden. Het dal van de Wolfhezerbeek en de Heelsumse beek geniet grote bekendheid vanwege de eeuwenoude Wodanseiken,

Tekst Kees de Heer Beeld Ruben Smit

Eén van de meest opvallende verschijnselen op Oud-Wolfheze vormen landweren, bestaande uit wallen en greppels. Deze met prikkelsruiken begroeide barrières dienden om iets of iemand van het land te weren. Nu resteren slechts de contouren.

maar Oud-Wolfheze heeft veel meer te bieden. De naam verwijst naar het voormalige dorp 'Wolfhees', dat met recht de titel 'archeologische parel' verdient. Een verlaten nederzetting, een kerkheuvel, een voorde, landweren, een schansje, karrensporen, grafheuvels, alles ligt hier op loopafstand van elkaar.

KONINGSHEUVEL

De oudste grafheuvels van Oud-Wolfheze zijn vrijwel net zo oud als de beroemde piramides van Egypte. Ze stammen uit het Laat-Neolithicum. Deze kennis hebben we te danken aan mevrouw J. Goekoop-de Jongh, een oudheidkundige die zes 'grafterpen' liet doorgraven, gespeend van iedere kennis en slechts gedreven door veel nieuwsgierigheid. De arbeiders groeven in een van de markantste heuvels een rijke klokbekeerinventaris op, die ze in haar enthousiasme toeschreef aan een 'opperhoofd of koning'. Sindsdien staat deze heuvel te boek als 'Koningsheuvel'. Mevrouw Goekoop beschreef een fraaie klokbeke, een koperen of bronzen dolkje en een stenen polsbeschermers. Deze vondsten werden ondergebracht in kasteel Doorwerth en daar zijn ze tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan.

Sake Jager (1951) is senior beleidsadviseur bij RAAP Archeologisch Adviesbureau, daarvoor werkte hij achttien jaar bij de Rijksdienst voor Oudheidkundig bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort. Daar heeft hij zich vooral bezig gehouden met het beheer van archeologische monumenten, vaak gecombineerd met een toeristisch-recreatieve ontsluiting: "Ik ben geen opgraver, maar een natuurmens en landschapsarcheoloog. Als voormalig onderwijzer ben ik sterk gericht op het grote publiek. Voor de meeste archeologen telde destijds het aantal wetenschappelijke publicaties, niet zozeer het veiligstellen van monumenten. Ik

heb tot twee keer toe de mogelijkheid gehad om te promoveren, maar ik schrijf liever een publieksgericht boek."

In de afgelopen tweeënhalf jaar maakte hij met Ruben Smit een boek over de Veluwe: 'Archeologische parels van de Veluwe. Op zoek naar de geschiedenis in het landschap'. Het blijkt een favoriet gebied van Sake Jager, die op veel plekken in Nederland heeft gewerkt. "Ik ben een zandhaas. In mijn beleving is de Veluwe één van boeiendste archeoregio's van ons land, terwijl het landschap er nog veel van zijn authenticiteit heeft behouden. Op veel plekken kijk je zo de prehistorie in."

De Koningsheuvel en alle andere grafheuvels liggen op zorgvuldig uitgekozen plekken, in de 'bermzone' van wegen die destijds allang in gebruik waren. In Oud-Wolfheze liggen de grafheuvels op een opvallende, hooggelegen plek in het beekdal, vlak bij de voorde waar de weg de beek kruist. Kennelijk stak men in de prehistorie al op deze plek het beekdal over.

Aan de zuidzijde van deze doorwaadbare plek ligt een langgerekte laagte, waar het verkeer handig gebruik van maakte. Veel andere mogelijkheden om het dal te passeren waren er niet, omdat de helling van het beekdal elders gewoon te steil was voor paard en wagen. Tot ver in de Middeleeuwen bleef de voorde in gebruik. Het bruggetje dat er nu

ligt, sluit naadloos aan bij deze plek, alleen houden de wandelaars nu hun voeten droog.

WOLVENJACHT

Aan de vele karrensporen op de heide kun je zien dat de route van Arnhem naar Wageningen destijds een drukke verkeersader was. De bewoners van Wolfhees wierpen parallel aan de weg wallen op om te voorkomen dat de reizigers over hun akkers zouden rijden. Op de hei was dat niet nodig en daar zie je de sporen breed uitwaaieren. Als een spoor niet meer voldeed, ging men er gewoon naast rijden en zo kwam er weer een nieuw karrenspoor bij.

Het gehucht Wolfhees bestond uit een handjevol keuterijen en een kerkje. Dat valt af te

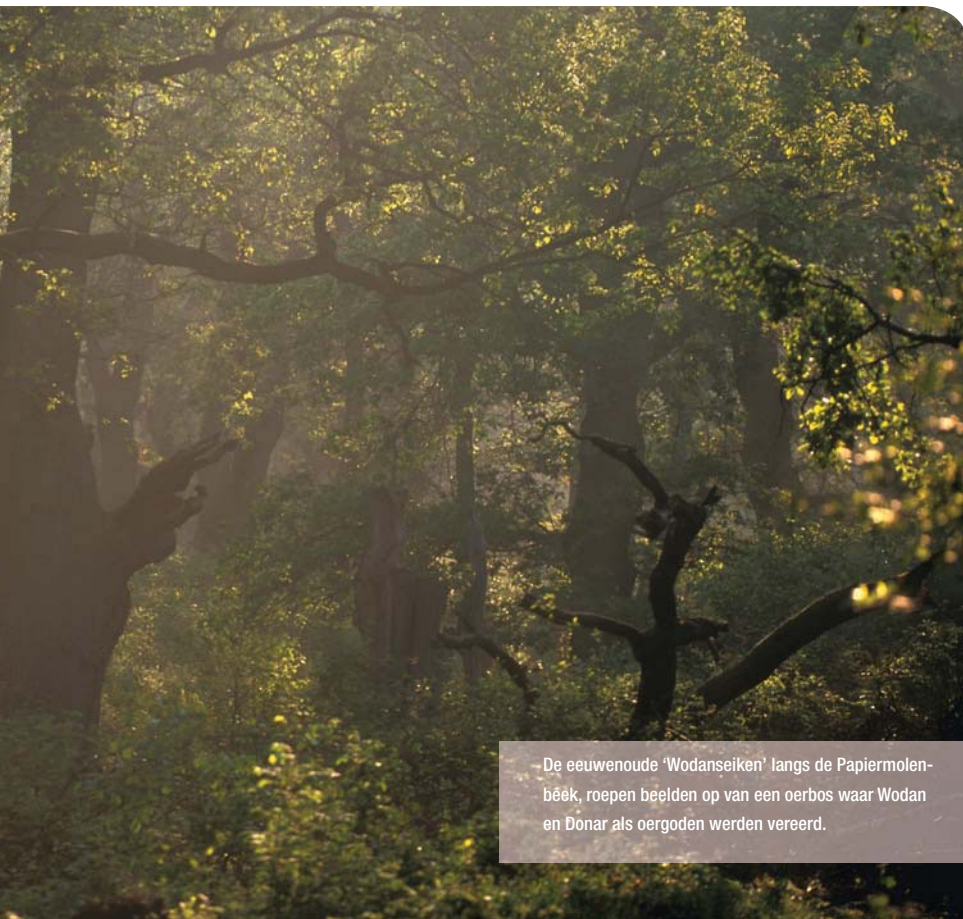
De archeoloog nodigt zijn lezers nadrukkelijk uit om erop uit te trekken en te ervaren hoe boeiend de Veluwe is: "Ik heb de behoefte om mensen te vertellen hoe het landschap in elkaar steekt, waar mensen hebben gewoond en geboerd, en wat voor sporen je daarvan nog in het veld kunt aantreffen. Met die kennis kijk je heel anders om je heen. Het is een kwestie van die sporen leren herkennen en ze plaatsen in hun landschappelijke context. Dan krijgt het landschap er een extra dimensie bij."

lezen uit een oude kaart uit 1553, gemaakt vanwege een conflict tussen de bewoners over het gebruik van een weggetje. De kaart geeft een nauwkeurig beeld hoe het landschap was ingericht, met landerijen waarop vee is getekend. Dat vee moest worden beschermd tegen roofdieren. De naam Wolfhees verwijst naar de aanwezigheid van wolven in de omringende bossen (hees=struikgewas). Wolven zwierven in de Middeleeuwen nog volop rond op de Veluwe en zij boezemden de boeren zoveel ontzag in dat er regelmatig jacht op werd gemaakt. Pas aan het eind van de achttiende eeuw legde de laatste wolf het loodje.

WODANSEIKEN

De inwoners van Wolfheze hebben zeer regelmatig met oorlogsperikelen te maken gehad, omdat hun nederzetting nu eenmaal op een strategische plek lag. Een zestiende-eeuwse schans bij een kruising van wegen herinnert daaraan. Verder hebben soldaten hier twee landweren aangelegd, bestaande uit wallen en greppels. De wallen waren mogelijk voorzien van een houten palissade, zodat het geheel een serieuze barrière vormde.

Het is niet duidelijk wanneer de inwoners van Wolfhees het gebied hebben verlaten en waarom. Misschien is hun vertrek te wijten aan de verwoestingen die tijdens de Tachtigjarige Oorlog zijn aangericht. In ieder geval hebben de boeren zich over een groter gebied verspreid. Uiteindelijk bleef er wel een enkel boeren erf in Oud-Wolfheze in gebruik. Deze boerderij kreeg de toepasselijke naam 'Kousenhuisje', omdat de vrouw des huizes de sokken waste van de patiënten

De eeuwenoude 'Wodanseiken' langs de Papiermolenbeek, roepen beelden op van een oerbos waar Wodan en Donar als oergoden werden vereerd.

van een psychiatrische inrichting. In de negentiende eeuw was Oud-Wolfheze zeer in trek bij romantische landschapsschilders. F. Hendriks, J. Cremer, Johannes Bilders en Anton Mauve probeerden de overweldigende Veluwe natuur te vereeuwigen, in navolging van hun Franse collega's in Barbizon. Bilders stond aan de basis van een stroming die zou uitgroeien tot een heuse school, genoemd naar Oosterbeek, waar Bilders en zijn collega's graag verbleven. Het oude Wolfheze was een van hun favoriete plekken en er zijn hier veel schilderachtige tafereeltjes op doek vastgelegd. Grote trekpleister waren de majestueuze eiken langs de Papiermolenbeek. Deze bomen staan nu te boek als 'Wodanseiken', een naam die amper honderdvijftig jaar geleden door Johannes Bilders is bedacht.

ZESTIEN PARELS

Het dal van de Wolfhezerbeek verdient de titel 'archeologische parel'. Het is een van de bijzondere stukjes van de Veluwe waar de archeologische waarden overheersen. Datzelfde geldt voor onder andere het Renkumse beekdal, de Hunneschans op de

Duno, het Kootwijker zand, en het landgoed Warnsborn.

Sake Jager en Ruben Smit portretteren in hun boek 'Archeologische parels van de Veluwe' maar liefst zestien archeologisch interessante gebieden, steeds met handige overzichtskaartjes en praktische bezoekersinformatie. Archeologie, landschap en natuur worden steeds met elkaar verknoot. De lezers worden uitgenodigd om de zestien 'archeologische parels' te bezoeken en om daar te ervaren hoe divers het Veluwe landschap is, met zijn overblijfselen uit het verleden, met zijn landschappelijke variatie en de bijbehorende natuurwaarden. Want waar cultuurhistorische waarden overheersen, gaan ze vrijwel zonder uitzondering hand in hand met een verhoogde biodiversiteit.

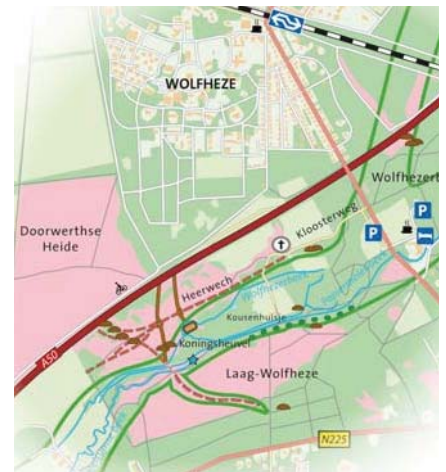
Dit verhaal is geschreven naar aanleiding van het boek 'Archeologische parels van de Veluwe, op zoek naar de geschiedenis in het landschap'. Auteurs: Sake W. Jager en Ruben Smit. KNNV Uitgeverij, Zeist, 2011. 224 p., prijs: € 29,95. ISBN: 978 90 5011 329 8. Meer informatie staat op bladzijde 23 van deze Natura.

LEZERSAANBIEDING

Wandelexcursie bij Oud-Wolfheze

Natura organiseert met Sake Jager een speciale excursie bij Laag-Wolfheze ofwel Oud-Wolfheze. De datum is zaterdag 10 september, van 14.00 - 17.00 uur.

U kunt zich schriftelijk opgeven door een brief of briefkaart te sturen naar Natura, postbus 310, 3700 AH Zeist. Vermeld daarop uw adresgegevens, telefoonnummer en het aantal personen. U kunt zich eveneens opgeven door een mail met deze gegevens te sturen naar: redactionnatura@gmail.com. Zet in de onderwerpregel: 'aanmelding excursie Oud-Wolfheze'.

Op verschillende plaatsen wordt het landschap van Oud-Wolfheze gedomineerd door karrensporen. Dit spoor koerst af op de voorde door het beekdal van de Wolfhezerbeek.

